

IRACIONALUMO APRAIŠKOS XX A. UŽSIENIO IR LIETUVOS ARCHITEKTŪROJE

Algimantas M. Mačiulis

*Architektūros katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01332 Vilnius, Lietuva
El. paštas algimantasmaciulis@yahoo.com*

Įteikta 2010 06 17

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas iracionalumas kaip šiuolaikinės architektūros meninės išraiškos forma, aptariama iracionalumo sąvoka architektūros mene. Taip pat charakterizuojamos sociokultūrinės prielaidos, filosofinės, meno srovės, dariusios įtaką iracionalumo požymiams architektūroje. Nagrinėjami pasauliniai ir Lietuvos iracionaliosios architektūros analogai, apžvelgiamos iracionalumo apraiškos stilistinėje architektūros raidoje.

Reikšminiai žodžiai: iracionalumas, racionalumas, dekoratyvumas, plastiškumas, skulptūrinė forma, daugiasluoksniškumas, daugiaplaniškumas.

Įvadas

Iracionalumo sąvoka, vertinant estetinius architektūros bruožus, nėra plačiau vartojama, šiuo terminu dažniau pabrėžiamas architektūros ekspresyvumas, meninis raiškos laisvumas. Architektūros tyrinėtojas Ch. Jencks užsimena, jog iracionalumas būdingas vėlyvajam modernizmui, postmodernizmui ir dekonstruktyvizmui (Jencks 1982: 16). R. Buivydas iracionalizmo sąvoką vartoja nagrinėdamas jau XX a. pradžios filosofijos, meno, taip pat ir architektūros tendencijas, *art deco*, organinę architektūrą, taip pat iracionalumą įžvelgia simbolistinėje architektūroje (Buivydas 1999). L. Nekrošius daktaro disertacijoje „Struktūralizmo idėjos šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje“ apžvelgia keletą iracionalių vėlyvojo Lietuvos modernizmo pavyzdžių (Nekrošius 2008). K. Lupeikis monografijoje „Minimalizmo galia“ tyrinėja *hiperpaviršius*, jų santykį su minimaliąja architektūra (Lupeikis 2007). Įvairaus pobūdžio deformacijas nagrinėja daugelis užsienio architektų (P. Schumacher, G. Lynn ir kt.). Straipsnio tikslas – apibrėžti iracionalumo sąvoką architektūroje, apžvelgti sociokultūrinės iracionaliosios architektūros atsiradimo prielaidas. Straipsnyje išski-

riami keli iracionalumo raiškos būdai, apžvelgiama šiuolaikinė Lietuvos ir pasaulinė iracionaliosios architektūros raida.

Iracionalumas – samprata ir sąvokos

Nagrinėjant iracionalumo apraiškas XX a. architektūroje, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, jog iracionali kryptis atsirasdavo kaip priešprieša racionaliai. Net ir pati sąvoka *iracionalus* kilusi kaip priešingybė lotyniškai *racionalus* (lot. *rationalis* – protingas), reiškiančiai protingas, pagrįstas, apgalvotas, tikslingas, aiškiai suvokiamas, išreiškiamas. Lyg ir peršasi išvada, jog iracionalumas turėtų būti kažkas neprotingo ar neapgalvoto, tačiau šiuolaikiniame moksle ir mene iracionalumas interpretuojamas kiek kitaip. „Moderniu požiūriu, iracionalizmo idėjoje esminis vaidmuo priklauso ne tik priešpriešai racionalizmo absoliutaus proto fenomenui, bet ir ypatingos svarbos ir prasmės teikimui intuicijai, laisvai besireiškiančiam instinktui, jausmams, individualizmui. Kai kurioms iracionalizmo apraiškoms būdingas mistiškumas, arba

priešingai – antitradiciškumas, spontaniškumas, neapibrėžtumas <...>. Charakteringas viso XX a. dvasinės būsenos ženklas esti nusivylimas tradicinėmis civilizacijos vertybėmis ir senųjų tiesų galiomis bei gyvybingumu. Dalį visuomenės be perstojo kankina abejojimai idealios tvarkos pagrįstumu ir tikroviškumu, taip pat dėl proto viršenybės jausmams pripažinimo. Tam tikra intelektualioji visuomenės dalis, mąstydamą apie visa tai ir suvokdamą pasaulį kaip prieštarų, atsitiktinumų, neteisingumo ir chaotiškumo padarinių teigia sudėtingumą, neapibrėžtumą ir visa ko leisti numą, kaip tam tikrą teisingą mūsų laiko reprezentaciją. Tokia samprata rado palankią terpę kai kuriose filosofinėse koncepcijose, meno, kartu ir architektūros tendencijose“ – teigia R. Buivydas (1999: 71).

Racionalumas architektūrai būdingas nuo seniausių laikų. Taisyklingos formos pastatai, statūs kampanai – vienas iš žmogaus sąmoningos veiklos bruožų, vienas pirmųjų architektūros pasiekimų, didelis žmogaus laimėjimas (Mačiulis 1997: 21). Pagrindiniai racionalios architektūros principai, Le Corbusier teigimu, – geometrinės formos grynumas, dominuojanti funkcijos svarba prieš formą. Racionalios architektūros pagrindiniai elementai – erdvė, kurią formuoja sienų plokštumos, taip pat šviesa ir šešėlis (Le Corbusier 1986: 2, 3, 5).

Nepaisant to, jog Le Corbusier plėtojo racionalios architektūros kryptį, savo kūrybos pabaigoje jis Ronšano vietovėje, Prancūzijoje, suprojektavo ekspresyvią, iracionalios formos koplyčią (1 pav.), kuriai būdingos ir simbolizmo apraiškos. Visa tai išreikšta sunkia, iš dalies brutalia, tragiška, o iš dalies ir linksma geometrinių formų prieštaros jėga (Jencks 1982: 178). Ši koplyčia – plastiškiausias ir iracionaliausias pastatas, sukurtas modernizmo laikotarpiu (Stirling 1997: 16).

1 pav. Dievo Motinos koplyčia, archit. Le Corbusier. Ronšanas, Prancūzija. 1954 m.

Fig. 1. Chapel Notre Dame. Le Corbusier. Ronchamp, France. 1954.

Iracionalumo tendencijos, kaip jau buvo minėta, atsiranda kaip priešprieša *racionalumui*, pragmatiškumui, pozityvizmui, technicistinei morfologijai. Iracionalumas teigia kitokį meną, grindžiamas dekonstravimo, neapibrėžtumo, grubumo, dramatiško ekspresyvumo, intuityvumo, atsitiktinum nuostatomis, o meninei formai būdinga disharmonijos arba eklektikos bei atektoniškumo išraiška. Iracionalumas XX-ajame amžiuje skleidėsi tokiais tendencijomis kaip kubizmas, futurizmas, suprematizmas, dada, siurrealizmas, popartas, performansas, instaliacija. Architektūroje panaši ideologinė orientacija ir meninio vaizdo kitoniškumo idėja realizuota ekspresionizmo, organinės architektūros, brutalizmo, manierizmo, dekonstruktyvizmo, dearchitektūros tendencijomis. Galima tvirtinti, jog iracionali architektūra iš esmės reiškia priešpriešą istorinei harmonijos tradicijai, amžiaus pabaigoje šią disharmoniją imta suvokti kaip natūralų architektūros meniškumo kriterijų. „Pažymėtina, jog visą šimtmetį kaip tik kova su šia tradicija savotiškai įkvėpė ir teikė potencialą kitokio meno iracionaliojo srauto puoselėtojams“ – rašo R. Buivydas (2006b: 48).

Iracionalioje architektūroje efektui išgauti dažnai pasitelkiamos dekoravimo formos, tokiuose pastatuose konstrukcija yra paslėpta, vyrauja dekoratyvumas, daugiasluoksniškumas, nors planinė struktūra lieka racionaliai (Mačiulis 1997: 116). Šiai dekoratyviajai tendencijai galima būtų priskirti tiek daugumos „naujojo stiliaus“ architektūros (*secession, jungenstil, modern, art nouveau, liberti*) kūrinių, kuriuose vyrauja gausūs dekoruoti elementai, nors tūrio kompozicijoje ir dominuoja asimetrija (Buivydas 1999: 72), tiek *art deco*, vėlyvojo modernizmo bei postmodernistinio laikotarpio manieristų darbus. Kita vertus, iracionalumas architektūroje pasireiškia ne vien dekoratyvinėmis formomis ar skulptūriška morfologija. Organinės architektūros (žymiausi atstovai H. Haring, H. Scharoun ir kai kuriuose projektuose F. L. Wright), simbolizmo (kai kuriuose objektuose E. Saarinen, Le Corbusier, M. Botta ir kt.) bei dekonstruktyvizmo (Z. Hadid, P. Eisenmann, D. Libeskind, E. Moss, Coop Himmelb(l)au) srovių architektūroje matoma akivaizdi priešprieša harmonijai (Buivydas 1999: 76, 77).

Iracionali forma

„Architektūros vaizdo kūrime ypatingą vietą užima architektūros formos. Pastato kompozicijos idėja įgyvendinama *konstrukcinėmis* ir *dekoratyvinėmis* formomis, kurios architektūroje išryškėja įvairiai: viename pastate jos pastebimos tolygiai pasiskirstę, kituose

vyrauja konstrukcijos arba plastinės formos; vienuose konstrukcijų ir architektūros formų gabaritai sutampa, kituose jie skirtingi“ – teigia A. Mačiulis (1997: 103). Taigi, nagrinėjant iracionalumą architektūroje, galima išskirti kelias jo apraiškas. Nulemtą dekoratyvumo ir konstruktyvumo.

Racionalumo ir iracionalumo priešpriešą tiek dailėje, tiek architektūroje iš dalies galima aptikti vėlyvosios gotikos laikotarpiu, vėliau, renesansą keičiant barokui. H. Wolfflin savo knygoje „Pamatinės meno istorijos sąvokos“, norėdamas perteikti renesanso ir baroko santykį, pasitelkia „aiškumo“ ir „neaiškumo“ terminus, teigdamas, jog tai yra dekoratyvumo, o ne imitavimo sąvokos. Šalia lengvai suvokiamo linijinio, formos grožio, esama ne visai suvokiamo paslaptinumo, nenuspėjamumo, kuris kiekvieną kartą atrodo kitoks. Tiek tapyboje, tiek skulptūroje statiškumą keičė dinamiškumas, atsirado neapibrėžtumo, tęstinumo pojūtis. Antikinei architektūrai būdingas formos grožis (gerokai vėliau, XX a. pradžioje tai išsamiau nagrinės Le Corbusier, tiesa, kalbėdamas apie funkcionalizmą), o barokui būdingas neaiškumas, H. Wolfflin žodžiais tariant: „vaizdas visada turi kažką, kas išsprūsta iki galo nesuvokus“ (2000: 230). Negalima teigti, jog barokui pakeitus renesansą architektūra iš principo pasikeitė, juk nebuvo atrasta jokių naujų konstrukcijų, nepasikeitė ir planavimo principai. Pasak H. Wolfflin, formos tiesiog neteko prasmės, jos naudotos „dėl gryno efekto“, iškraipomos dekoratyviniais elementais (2000: 231). Baroko meistrams svarbu buvo ne formos grynumas, ne mastelis ar tobulos proporcijos. Architektūra suvokta kaip supančios erdvės dalis, harmoningos visumos komponentas, kai nebūtina laikytis praeities taisyklių. Iš orderio ženklų jau kuriama ne griežta proza, o jaudinantis simbolių ir metaforų kupinas poezijos kūrinys – sonetas (Palaima 2006: 180).

Kaip baroko architektūra keitė renesanso architektūrą, panašiais principais „naujas stilius“ pakeitė Europoje tuo metu vyravusį istoristinį, eklektišką stilių. Svarbiausia to priežastimi reikėtų laikyti Vakarų Europos šalių visuomenės sąmonėje nuo XIX a. antros pusės vyravusį kultūrinį nacionalizmą (Buivydas 1999: 71). „Naujas stilius“ toleravo įvairias konstrukcines medžiagas, jų derinius, svarbiausia, kad pastatas būtų stilistiškai harmoningas. Architektūroje dominavo augaliniai motyvai, dekoracijos, ornamentika. Dekoratyvumas ir ekspresyvumas gausiai atsispindėjo ir interjeruose, tačiau tradicinė, griežta planinė struktūra išliko (Gossel 1991: 46). Tam tikrų dekoratyvumo elementų galima įžvelgti ir tarpukaryje vyravusioje *art*

deco tendencijoje. Šiam stiliui būdingas laisvumas, asimetriška plano kompozicija, aiškus stilistinės vienovės siekis (Buivydas 1999: 75).

Antroje XX-ojo amžiaus pusėje, postmodernistiniu laikotarpiu, architektūroje vėlgi gausu eklektikos, ornamentikos, simbolių, orderio elementų. Arkos, kolonos, atliekančios vien dekoratyvinę funkciją, vyravo tiek interjeruose, tiek eksterjeruose. Dekoratyvi ornamentika, praeityje turėjusi daug simbolinės bei estetinės reikšmės ir nenaudota moderniojoje architektūroje, postmodernizmo mene buvo iš naujo prisiminta. Ornamentika naudojama vizualiai suskaldyti tūriui; „laužyti“ į pastatą patenkančiai šviesai, taip siekiama sukurti šviesos ir šešėlių žaismą, nuobodžią sienos plokštumą suskaldyti vizualiais ritmais ir t. t. (Jencks 1982: 146).

Morfologijos iracionalumas XX-ajame amžiuje visų pirma pastebimas organinėje architektūroje. Šiai srovei būdingas ekspresyvumas, laisvumas, skulptūriškumas. Formos dažnai kuriamos panašiu principu, kaip skulptorius kuria skulptūrą, atkreipdamas dėmesį į masių santykius, rakursus, šviesą ir šešėlių paviršių faktūras (Mačiulis 1997: 116). Nors kurį laiką organinei architektūrai ir buvo būdinga dekoratyvi ornamentika, tačiau trečiajame XX-ojo amžiaus dešimtmetyje, vyraujant funkcionalistinėms idėjoms, tradicinę ornamentiką pakeitė subtilios langų rėmų konstrukcijos, verandos, parapetai. Skulptūrinė forma šiuo laikotarpiu dažnai atskiriama nuo funkcionalios schemos naudojant balkonus, stogelius ir kitus architektūrinius elementus (Gossel 1991: 182,189).

Postmodernizmo laikotarpiu akcentuojamas interjero erdvės skaidymas, eksterjero daugiasluoksniškumas. Pasak Ch. Jencks: „Erdvės paslaptingos, sudėtingos ir stebinančios“. Priemonės tam pasiekti pasitelktos įvairios: pakreipta kompozicijos ašis, kurią naudojant sukuriama neįprastas efektas – asimetriška simetrija; patalpų ir planinės struktūros daugiasluoksniškumas, prasilenkimas; nuožulnumas ir diagonalės; pozityvo ir negatyvo (vidaus ir išorės) reversas; įvairios pusformės ir struktūriniai netikėtumai (Jencks 1982: 200–217).

Skulptūrinių, iracionalių formų paieškos sustiprėjo šiuolaikinėje architektūroje. Atsiradus, o vėliau masiškai išplitus kompiuterinėms technologijoms, formos transformacijos galimybės neregėtai išsiplėtė, visuotinė kompiuterizacija, naujų priemonių atsiradimas sudaro praktiškai neribotas naujų formų paieškos galimybes (Lupeikis 2007: 132). Architektūros tyrinėtojai svarbiu faktoriumi kompiuterinių technologijų taikymui architektūroje laiko XX-ojo amžiaus 9 dešimtmečio

architektūros kryptį – dekonstruktyvizmą. Šis judėjimas lėmė, kad kompiuterinių technologijų taikymas atvėrė dideles raiškos galimybes (Melvin 2007: 136). Šiuolaikinės architektūros tendencijos vadinamos įvairiai – tiek morfogenetinėmis, tiek biomorfinėmis, tačiau 2008 m. 11-ojoje Venecijos architektūros bienalėje buvo pristatytas naujos, paremtos kompiuterinėmis technologijomis architektūros tendencijos – *parametricizmo* manifestas (Kučinskas 2009: 50). Iracionalios formos požiūriu, ši kryptis svarbi tuo, kad neigia įprastines formų tipologijas, platoniškos geometrijos objektus, pasikartojimus, tiesias linijas, tikslus kampus, skatina įvairaus pobūdžio formų deformacijas (Schumacher 2008).

Iracionalumo apraiškos XX amžiaus užsienio architektūroje

Stimulą keistis architektūrai XX-ajame amžiuje suteikė tuo metu filosofijoje vyravusios idealizmo, reliatyvizmo, iracionalizmo, intuityvizmo, psichoanalizės, egzistencializmo, postmodernistinės hermeneutikos, dekonstruktyvizmo kryptys. Mene pastebimos kubizmo, simbolizmo, ekspresionizmo, dadaizmo, *art deco*, abstrakcionizmo, siurrealizmo, poparto, konceptualizmo įtakos. Didelę reikšmę turėjo ir aktyviausių architektų dalyvavimas bendruose įvairių meno sričių sąjūdžiuose. Tai buvo ypač populiariu pirmojoje amžiaus pusėje (Buivydas 1999: 71).

Amžių sandūroje užgimusio „naujojo stiliaus“, daugelyje šalių vadinamo įvairiai – modernu, *liberti*, *jungendstil*, *art nouveau*, epicentrų buvo daug, tačiau jų deklaruojamos vertybės, pamatiniai teiginiai, dažnai

iš esmės skirdavosi. Vienintelis jų panašumas – siekis bet kokia kaina būti moderniam, šiuolaikiškam. Vien tam, kad būtų atskleistas šiuo dinamišku laikotarpiu vyravusios architektūros įvairumas ir skirtingos iracionalumo apraiškos, būtina palyginti skirtingų šalių šio stiliaus atstovų – belgo Victor Horta, ispano Antonio Gaudi ir austro Otto Wagnerio – objektus. O. Wagnerio projektuoto „Majolikos namo“ planinė struktūra pakankamai racionali, fasadas taip pat nepasižymi ekspresyvumu, tačiau vyraujanti polichromija ir ornamentai suteikia pastatui tam laikotarpiui būdingo dekoratyvumo (2 pav.). V. Horta suprojektuotas *Tassel* viešbutis Briuselyje – racionalaus plano, pagarbiamai įsiliejantis į esamą užstatymą, netgi gana diskretiškas, nepaisant kiek gausiau dekoruoto eksterjero, tačiau dekoratyvumas pasireiškė interjeruose (3 pav.). Viduje gausu ornamentikos, augalinių motyvų, metalo plastikos (Gossel 1991: 45, 62). A. Gaudi architektūros negalima vadinti vien dekoratyvia. Projektuodamas *Casa Mila*, architektas panaudojo metalo karkasą, taip išlaisvindamas funkciją, suteikdamas jai iracionalumo. Skulptūriškų formų fasadas tik atkartoja komplikotą vidinę pastato struktūrą (4 pav.) (Mackay 1985: 29).

Antrajame XX a. dešimtmetyje praūžęs Pirmasis pasaulinis karas sustabdė „naujojo stiliaus“ natūralią raidą. Architektūroje pradėjo vyruoti racionaliosios modernizmo tendencijos. Nepaisant to, ekspresyvi, organiška architektūra nebuvo iki galo nustumta į šalį (Buivydas 1999: 72). Organinės architektūros atstovai H. Haring, E. Mendelsohn, F. L. Wright naudojo iracionalias, ekspresyvias ir skulptūriškas formas. E. Mendelsohn projektuotoje astrofizikos laborato-

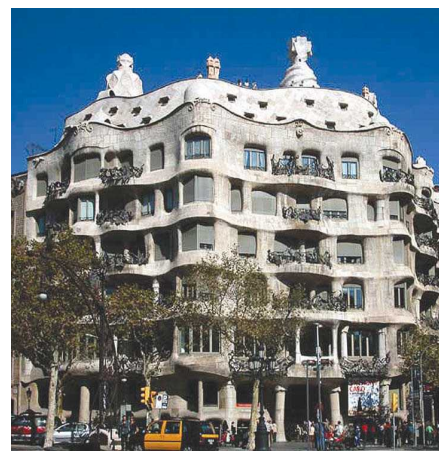
2 pav. „Majolikos namas“, archit. O. Wagner, Viena, Austrija. 1898–1899 m.

Fig. 2. „Majolica house“. O. Wagner. Vienna, Austria. 1898–1899

3 pav. *Tassel* viešbutis, archit. V. Horta, Briuselis, Belgija. 1893–1897 m.

Fig. 3. Hotel „Tassel“. V. Horta. Brussels, Belgium. 1893–1897

4 pav. *Casa Mila*, archit. A. Gaudi. Barselona, Ispanija. 1906–1910 m.

Fig. 4. „Casa Mila“. A. Gaudi. Barcelona, Spain. 1906–1910

rijoje ir observatorijoje Potsdame, nepaisant griežtai reglamentuotos, racionalios vidinės pastato struktūros, dekoratyvus išorės skulptūriškumas sukuria dinamiškos, laisvos architektoniškos formos išpūdį (5 pav.) (Gossel 1991: 122). Dinamiškumas, judėjimas buvo pagrindinė F. L. Wright suprojektuoto Guggenheimo muziejaus Niujorke idėja (6 pav.). Muziejuje lankytojas juda ratu, sraigtinės formos pandusu (Pfeiffer 2003: 151). Išpūdingas, abstrahuotos architektūros pastatas primena kriauklę, jos gamtines, organines formas. Organinė architektūra turėjo pasekėjų, ypač praeitame šimtmečiuje.

Architektūros tyrinėtojas Ch. Jencks iracionalumą, statinių skulptūrinės formos, simbolių panaudojimą vertina kaip vėlyvojo modernizmo ir postmodernizmo laikotarpiams būdingą architektūros stilistinį bruožą. Jis taip pat nurodo ir pagrindinius šių tendencijų skirtumus. Vėlyvojo modernizmo architektūra adaptuoja modernistines idėjas ir formas, jas hiperbolizuoja iki kraštutinumų, siekdama sukelti estetinį pasigėrėjimą. Postmodernistinė architektūra yra pusiau modernistinė, pusiau tradicinė. Architektūrinės formos iracionalumą bei siekį hiperbolizuoti abstrakčias, racionalias modernistines formas iliustruoja architekto Piet Blom sukurtas laisvalaikio centras Helmonde, Olandijoje (7 pav.). Daugiabriauiniai tūriai, įstrižai lyg „užmauti“ ant kolonų, tarsi suskaldo fasadą į daugybę trikampių ir stačiakampių plokštumų. Postmodernizmui būdingą eklektiką atspindi architekto Ch. Moore projektuota aikštė *Piazza d'Italia*, Naujajame Orleane, JAV – tai vienas iš būdingiausių postmodernizmo architektūros kūrinių (8 pav.). Ch. Jencks teigimu, tai yra radikalios

5 pav. Astrofizikos laboratorija ir observatorija, archit. E. Mendelsohn. Potsdamas, Vokietija. 1921–1924 m.

Fig. 5. Observatory and Laboratory of Astrophysics. E. Mendelsohn. Potsdam, Germany. 1921–1924

6 pav. Guggenheimo muziejus, archit. F. L. Wright. Niujorkas, JAV. 1959 m.

Fig. 6. Guggenheim Museum. F. L. Wright. New York, USA. 1959

7 pav. Namai-kubai, archit. P. Blom. Helmondas, Olandija. 1976 m.

Fig. 7. Cubic Houses. P. Blom. Helmond, Netherlands. 1976.

8 pav. *Piazza d'Italia*, archit. Ch. Moore. Naujasis Orleanas, JAV. 1979 m.

Fig. 8. *Piazza d'Italia*. Ch. Moore. New Orleans, USA. 1979.

eklektikos pavyzdys, nes remiasi trimis tam būtinais bruožais: kontekstualumu, atliekamų funkcijų įvairove ir pataikavimu vartotojo skoniu (Jencks 1982). Prie žymesnių postmodernistinio laikotarpio architektūrų priskiriama grupė „SITE“ („BEST“ kompanijos pastatai aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose JAV), F. Hundertwasser (gyvenamasis namas Vienoje, Austrijoje 1986 m.; vyninė Napos slėnyje, JAV 1998 m.), H. Hollein (modernaus meno muziejus Frankfurte prie Maino, Vokietijoje, 1991 m.) ir kt.

Postmodernizmo laikotarpiu tarp eklektiškų, dekoratyvių, kičinių formų atsirado nauja architektūros kryptis – dekonstruktyvizmas. Klasikinis menas teigė rimtį, nekoniškumą, nerūpestingumą, tačiau dekonstruktyvizmas kaip ir šiuolaikinis menas siekia nustebinti žiūrovą, jis remiasi iracionalumu, netikėtumu (Palaima 2006: 146). Frank Gehry projektuodamas savo nuosavo individualaus namo priestatą tarsi tyčiojasi iš M. van der Rohe būdingų tvarkingų plokštumų, deformuodamas formas (langus, grotas), pakreipdamas jas kampu (9 pav.) (Jencks 1982: 217). Salomono Guggenheimo muziejaus projekte (Bilbao) F. Gehry dekonstruktyvizmas įgauna amorfinių, organinių formų (10 pav.). Iš pirmo žvilgsnio pastatas atrodo tarsi sunkus, grandiozinis augalas, iracionalios, bioninių formų struktūros tarsi ropščiai ant tvarkingų, stačiakampių formų. Pastato konstrukcija – neįtikėtinai sudėtinga, projektuojant jau naudotos kompiuterinės technologijos (Jencks 1995: 182, 185). Šiuolaikinėje architektūroje dekonstruktyvizmui taip pat priskiriami tokie architektai kaip Coop Himmelb(l)au (BMW komercinis pastatas Miunchene, Vokietijoje, 2007 m. (11 pav.); teatras Dresdene, Vokietijoje, 1998 m.), Morphosis (Federalinis pastatas San Franciske, JAV,

2007 m. (12 pav.); astronomijos ir astrofizikos institutas Pasadenoje, JAV 2008 m.), Z. Hadid (Rozenalio šiuolaikinio meno centras Cincinyje JAV, 2003 m.; gyvenamųjų namų kompleksas Vienoje, Austrijoje, 2006 m.) ir kt.

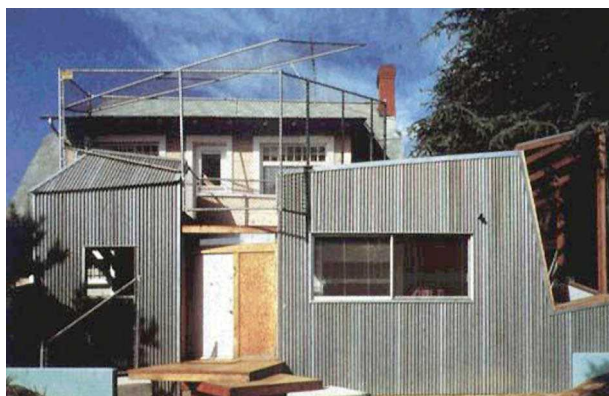
10 pav. Guggenheimo muziejus, archit. F. Gehry. Bilbao, Ispanija. 1997 m.

Fig. 10. Guggenheim Museum. F. Gehry. Bilbao, Spain. 1997

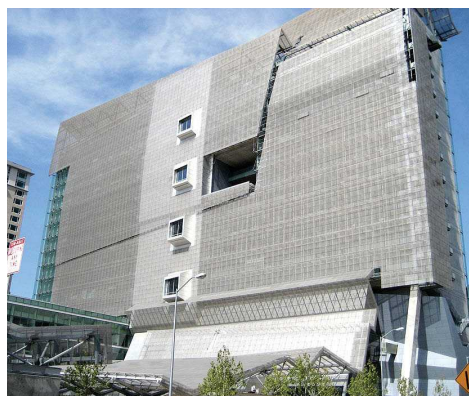
11 pav. BMW pastatas, Coop Himmelb(l)au. Miunchenas, Vokietija. 2007 m.

Fig. 11. BMW building. Coop Himmelb(l)au. Munich, Germany. 2007

9 pav. Gyvenamasis namas, archit. F. Gehry. Santa Monika, JAV. 1978 m.

Fig. 9. Dwelling house. F. Gehry. Santa Monica, USA. 1978.

12 pav. Federalinis pastatas, Morphosis. San Franciskas, JAV. 2007 m.

Fig. 12. Federal buiding. Morphosis. San Francisco, USA. 2007

Iracionalumo tendencijos XX amžiaus Lietuvos architektūroje

Lietuvos architektūroje iki pat Pirmojo pasaulinio karo ir XX-ojo amžiaus pradžioje vis dar vyravo eklektizmas – įvairių stilių junginys. Šio laikotarpio pastatuose dominavo orderinės sistemos, renesanso, baroko ir klasicizmo formų imitacijos. Žymesniems šio laikotarpio pastatams priskiriamas Lietuvos nacionalinės filharmonijos pastatas (arch. K. Korojedovas, 1889–1902 m.), dabartinis Rusų dramos teatras (arch. V. Michnevičius, 1912 m.), Petro Vileišio rūmų ansamblis Vilniuje (Mačiulis, Trilupaitytė 2002: 266). Šio laikotarpio projektavimo principai, kaip jau minėta, vis dar rėmėsi orderine sistema, istoristinėmis formomis ir elementais, todėl iracionalumo čia nebuvo. Ekspresyvesnės architektūros apraiškos pastebimos „naujojo stiliaus“ pastatuose.

Lietuvoje kaip ir Rusijos imperijoje „naujas stilius“ buvo vadinamas *modernu*. Tiesa, šis stilius, palyginus su Vakarų Europos šalimis, Lietuvoje vėlavo maždaug dešimtmečiu. Ankstyvajame šio stiliaus etape iracionalumas pasireiškė dekoratyvumu. Šalia racionalios erdvinės struktūros, plačiai naudojamas augalinis dekoravimo motyvas (Buivydas 1999: 72), lanksti, dinamiška ornamentika, azūrinės metalinės grotelės interjeruose – gausiai kokliais dekoruotos krosnys, lipdiniai, vitražai (Mačiulis, Trilupaitytė 2002: 266–267). Žymesniems šio laikotarpio kūriniams priskiriamas architekto A. Filipovičiaus-Duboviko suprojektuotas gyvenamasis namas M. Valančiaus gatvėje (1903 m.), Vilniuje (13 pav.), ir M. Prozorovo projektuotas daugiabutis gyvenamasis namas V. Kudirkos gatvėje, Vilniuje.

Tarpukariu pasaulinėje architektūroje vyraujant *art deco* tendencijoms, Lietuvoje šios laisvos ir ekspresyvios architektūros srovės pavyzdžių nėra daug (Buivydas 1999: 74). Vienas žymesnių, šiai pakraipai priskiriamų pastatų – Vytauto Didžiojo muziejus Kaune (arch. V. Dubeneckis, K. Reisonas, K. Krikščiukaitis, 1938 m.) (14 pav.). Pagrindinio korpuso planas – beveik kvadrato formos, turintis aiškią simetrijos ašį. Fasada – taisyklingų proporcijų, dominuoja masyvios plokštumos, perkirstos horizontaliomis langų juostomis (Kančienė 1998). Simetriško plano kompoziciją paįvairina asimetriškai įkomponuotas varpų bokštas. Architektūrinė išraiška monumentali, tačiau *art deco* stiliui artimi motyvai papildė pastato kompoziciją. Nagrinėjant iracionalumo tendencijas tarpukario Lietuvos architektūroje, tikslinga panagrinti ir kiek kitokio pobūdžio – tarptautinių parodų paviljonų ir konkursų – objektus. 1939 m. Lietuva pirmą kartą dalyvavo tarptautinėje parodoje, vykusioje

13 pav. Gyvenamasis namas, Valančiaus g., archit. A. F. Dubovikas. Vilnius. 1903 m.

Fig. 13. Dwelling house in Valančius str. A. F. Dubovikas. Vilnius. 1903

14 pav. Vytauto Didžiojo muziejus, archit. V. Dubeneckis, K. Reisonas, K. Krikščiukaitis. Kaunas. 1938 m.

Fig. 14. Vytautas Magnus Museum. V. Dubeneckis, K. Reisonas, K. Krikščiukaitis. Kaunas. 1938

Niujorke, JAV. Architekto A. Šalkauskio suprojektuotas Lietuvos paviljonas, suderinęs racionalų ir iracionalų pradus, atspindėjo naujas lietuvių architektūros tendencijas (Buivydas 2006a: 16, 17). Po 1928 m. įvykusio konkurso, projektuoti Prisikėlimo bažnyčią Kaune buvo pavesta Karoliui Reisonui. 1930 m. patvirtintas pirmasis projekto variantas. Gotiško silueto veržlus bokštas, apvytas kolonomis, turėjo aliuzijų į Čiurlionio ar Šimonio paveikslus (Kančienė 1996: 55). Dėl visuomenės nepasitenkinimo ir per didelės sąmatos buvo paprašyta parengti kitą bažnyčios projektą.

Jau pokariu, sovietiniais metais statytas nacionalinis dramos teatras Vilniuje (archit. A. Nasvytis, V. Nasvytis, projektas sukurtas 1966–1969 m., įgyvendintas 1981 m.), ypač jo pagrindinis fasadas, taip pat gali būti iracionalios architektūros pavyzdys.

Pagrindinis įėjimas iš prospekto – tik siaura, žema stiklo pertvara, jungianti senus namus, tačiau virš jos kylanti S. Kuzmos skulptūra „Mūzų šventė“ yra tikrasis teatro fasadas (Mačiulis 2007: 242). Panašių skulptūrinių sprendimų, kai derinama racionali konstrukcinė struktūra ir dekoratyviniai elementai, galima rasti ir daugiau, pavyzdžiui J. Šeiboko projektuotame Ryšių ministerijos administraciniame komplekse Vilniaus gatvėje, Vilniuje (1967 m.), A. ir R. Šilinskų Fizioterapijos gydykloje Druskininkuose (1981 m.).

Simbolizmas, būdingas vėlyvojo modernizmo architektūrai (Jencks 1982: 16), pastebimas ir Lietuvos architektų darbuose. Gamtiniai motyvai poetiškai interpretuojami Arno Dineikos projektuotame profilatoriume Bijotėje, Šiaulių raj. (1985 m.). Statinio prototipas, trykštančio vandens purslai, pasirinkti atsižvelgiant į suniokotą reljefą, buvusį karjerą. Tokiam gamtinių, bioformų pastatų tipui galima priskirti ir poilsio namus „Sūrutis“ Druskininkuose (1982 m.) (Nekrošius 2008: 69). Savotišką bangų motyvą kaip pagrindinę pastato koncepciją panaudojo ir A. Čepys, projektuodamas skaityklą-kavinę Palangoje, Vytauto g. (Buivydas 1999: 74).

Aštuntojo dešimtmečio viduryje, G. Baravykui suprojektavus Santuokų rūmus Vilniuje (1974 m.), Lietuvos moderniojoje architektūroje buvo pradėtas naujas etapas – išryškėjo iracionalumo bei ekspresyvu- mo tendencijos. Pastatų kompozicijoje vyrauja skulptūrinės, dekoratyvinės formos (Mačiulis 2002: 339), asimetriška, dinamiška plano kompozicija (Gerliakas 1996: 60). Skulptūriškomis formomis pasižymi ir J. Šeiboko Lietkoopsąjungos administracinis pastatas Gedimino pr. Vilniuje (1979 m.) (15 pav.). Tūrio daugialypiškumas išsiskiria iš aplinkinio užstatymo,

15 pav. Lietkoopsąjungos administracinis pastatas, archit. J. Šeibokas. Vilnius. 1979 m.

Fig. 15. Administrative building. J. Šeibokas. Vilnius. 1979

visą statinio perimetrą apima tik antrasis aukštas, visi kiti aukštai skirtingi – mažėjančių tūrių. Architekto J. Anuškevičiaus suprojektuota Rokiškio sūrių gamyklos poilsinė „Žiogas“ taip pat turi vėlyvojo modernizmo raiškos bruožų. Dar vienas ekspresyvos architektūrinės kompozicijos pavyzdys galėtų būti kavinės „Nendrė“ pastatas Trakuose, projektuotas V. Dičiaus ir L. Ziberko (1976–1984 m.). Dinamiška geometrinių tūrių kompozicija į viršų plėtėjančiais karnizais primena karaimų tradicinės architektūros ir aprangos formas. Tai suteikia statiniui kontekstualumo (Nekrošius 2008).

Manieristiškos, postmodernizmui būdingos išraiškos daugiasluoksniškumui artimais pavyzdžiais galima laikyti polifunkcinį *Centrum* kompleksą Vilniuje (archit. K. Pempė, G. Ramunis, K. Kisielius, A. Asauskas, 1996 m.) (16 pav.); prekybos centrą „Promenadas“ Vilniuje (archit. S. Gecas, R. Pilkauskas, 1995 m.); pramogų centrą „Šachmatinė“ Palangoje (archit. G. Likša, I. Likšienė, 1996 m.); buitinių paslaugų centrą Klaipėdoje (archit. G. Čiučiurka, V. Janulis, S. Plungė, 1997 m.).

Taigi, Lietuvoje kaip ir Vakaruose iracionaliosios architektūros bruožai, pradžioje išryškėję modernio architektūroje, gyvavo tarpukariu, vėlyvojo modernizmo laikotarpiu, taip pat ir postmodernizmo laikotarpiu. Šiuolaikinė iracionalioji architektūra užsienio tyrinėtojų siejama su dekonstruktyvizmu, įvairių naujų krypčių, siejamų su kompiuterinėmis technologijomis, atsiradimu, todėl ši tendencija turi prielaidų plėtotis (17 pav.). K. Lupeikis monografijoje „Minimalizmo galia“ pristatė formos transformavimo metodiką, kuri gali būti taikoma aukštųjų mokyklų studijų programose, taip pat ir architektūros praktikoje (18, 19 pav.) (Lupeikis 2007).

16 pav. „Centrum“ viešbutis, archit. K. Pempė, G. Ramunis, K. Kisielius, A. Asauskas. Vilnius. 1996 m.

Fig. 16. „Centrum“ hotel. K. Pempė, G. Ramunis, K. Kisielius, A. Asauskas. Vilnius. 1996

17 pav. Guggenheimo-Ermitažo muziejus, archit. Z. Hadid. Konkursinis projektas. Vilnius. 2008 m.

Fig. 17. Guggenheim-Ermitage Museum. Z. Hadid. Competition project. Vilnius. 2008

18 pav. Tiltas-muziejus, archit. K. Lupeikis. Venecija. 2006 m.

Fig 18. Bridge-museum. K. Lupeikis. Venice. 2006

19 pav. Teisingumo rūmai, archit. K. Lupeikis, S. Saulėnas. Paryžius. 2006 m.

Fig. 19. Paris court. K. Lupeikis, S. Saulėnas. Paris. 2006

Išvados

1. *Iracionalumas* pasireiškia kaip priešprieša *racionalumui*, pragmatiškumui, pozityvizmui, technicistinei morfologijai. Jis grindžiamas dekonstravimo, neapibrėžtumu, grubumu, dramatiško ekspresyvumo, intuityvumu, atsitiktinumo nuostatomis. Formai dažnai būdinga atektoniškumas, disharmonija.
2. *Iracionalumas* architektūroje pasireiškia keliais būdais: dekoratyvumu, ornamentika, polichromija ir formos bei konstrukcijos deformacija, daugiasluoksniškumo ir skulptūriškumo principais.
3. *Iracionalumo* apraiškas architektūroje veikė keletas faktorių: tokios filosofinės kryptys kaip reliatyvizmas, iracionalizmas, intuityvizmas, psichoanalizė, dekonstruktyvizmas; ir meno tendencijos: kubizmas, simbolizmas, ekspresionizmas, *art deco*, siurrealizmas, konceptualizmas, popartas ir kt.
4. XX a. užsienio ir Lietuvos architektūroje *irracionalumo* apraiškos pastebimos modernio, *art deco*, organinės, vėlyvojo modernizmo, postmodernizmo, dekonstruktyvizmo architektūros tendencijų pastatuose.

Literatūra

- Buivydas, R. 2006a. Lietuviškieji XX a. reprezentacinės architektūros variantai, iš *Architektūra: pozityvai ir negatyvai*. Vilnius: „Ex Arte“, 12–24.
- Buivydas, R. 2006b. Naujieji meninio vaizdo ženkliniai XX a. architektūroje, iš *Architektūros kompozicijos tyrimai: Mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Technika, 45–49.
- Buivydas, R. 1999. XX a. architektūra: iracionalizmas, *Archiforma 2*: 71–77.
- Gerliakas, K. 1996. Gediminas Baravykas: asmenybė ir kalba, *Archiforma 1*: 60–64.
- Gossel, P.; Leuthauser, G. 1991. *Architecture in the twentieth century*. Koln: Taschen.
- Jencks, Ch. 1982. *Architecture today*. London: Academy Editions.
- Jencks, Ch. 1995. *Architecture of the Jumping Universe*. London: Academy Editions.
- Kančienė, J. 1996. Lietuvos architektų orientyrai tarpukaryje, *Archiforma 1*: 55–59.
- Kančienė, J. 1998. *Lietuvos modernio pastatai*. Vilnius: Savastis.
- Kučinskas, R. 2009. Globalios architektūros pavidalai Vilniaus kontekste, *Mokslas – Lietuvos ateitis 1(2)*: 49–52. Vilnius: Technika.
- Le Corbusier. 1986. *Towards a New Architecture*. New York: Dover.
- Lupeikis, K. 2007. *Minimalizmo galia*. Vilnius: Technika. doi:10.3846/1372-M

- Mackay, D. 1985. *Modern architecture in Barcelona (1854–1939)*. University of Sheffield.
- Mačiulis, A. 2007. *Architektai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai*. Vilnius: VDA.
- Mačiulis, A. 1997. *Architektūra. Stiliai, kompozicija, menų sąveika*. Vilnius: VDA.
- Mačiulis, A. 2002. Modernioji lietuvių architektūra, iš *Lietuvos dailės istorija*. Vilnius: VDA, 278–280.
- Mačiulis, A.; Trilupaitytė, S. 2002. Amžiaus pradžios architektūra: istorizmas ir modernas, iš *Lietuvos dailės istorija*. Vilnius: VDA, 266–268.
- Melvin, J. 2007. *...izmai*. Vilnius: Mūsų knyga.
- Nekrošius, L. 2008. *Struktūralizmo idėjos šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje*: daktaro disertacija. Vilnius: Technika.
- Palaima, J. 2006. *Harmonija architektūroje: proporcijos ir mastelis*. Vilnius: VDA.
- Pfeiffer, B. B. 2003. *Frank Lloyd Wright*. Koln: Taschen.
- Schumacher, P. 2008. *Parametricism as Style – Parametricist Manifesto* [interaktyvus]. Venecija [žiūrėta 2010 m. gegužės 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.patrikschumacher.com/Texts/Parametricism%20as%20Style.htm>>.
- Stirling, J. 1997. Ronchamp: Le Corbusier's Chapel and the Crisis of Rationalism, in *Theories and Manifestoes of contemporary architecture*. London: Academy editions, 16–18.
- Wolflin, H. 2000. *Pamatinės meno istorijos sąvokos*. Vilnius: Pradai.

- Irrational trends in global and Lithuanian architecture of the 20th century can be noticed in art nouveau, art deco, organic, late modern, postmodern, deconstructivist architectural styles.

Keywords: rationality, irrationality, decorative, plastic, sculptural form, multilayer.

ALGIMANTAS M. MAČIULIS

Master, doctoral student, Dept of Architecture, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01332 Vilnius, Lithuania.
E-mail: algimantasmaciulis@yahoo.com

Doctoral student, VGTU, 2009. Master of Architecture, Vilnius Academy of Fine Arts, 2007–09. Bachelor of Architecture, Vilnius Academy of Fine Arts, 2003–07. Research interests: influences in contemporary Lithuanian architecture.

IRRATIONALITY IN GLOBAL AND LITHUANIAN ARCHITECTURE OF THE 20TH CENTURY

A. M. Mačiulis

Abstract. The paper analyses irrationality as an expression of modern architecture, overviews the concept of irrational architecture. Various art and philosophical trends, that influenced the development of architecture in the 20th century, are analysed. Influences of global and Lithuanian analogues of irrational architecture on the development of architectural styles are presented. Since the concept of irrational architecture hasn't been widely analysed, the paper suggests several approaches of analysis of irrational forms in architecture. The author arrives at the following conclusions:

- Irrationality is an opposite expression of rationality, pragmatism, positivism, technicist morphology. It's based on deconstruction, indetermination, roughness, dramatic expression, etc.
- The effect of irrationality can be obtained by two ways: using decorations, ornaments, polichromy, and using deformations of forms and constructions.
- Irrational trends in architecture are caused by several factors. Philosophical trends such as relativism, irrationalism, intuitivism, psychoanalysis, deconstructivism, and art trends such as cubism, symbolism, expressionism, art deco, surrealism, etc.